

De muzikale geschiedenis van de Bayreuther Festspiele, aflevering 21

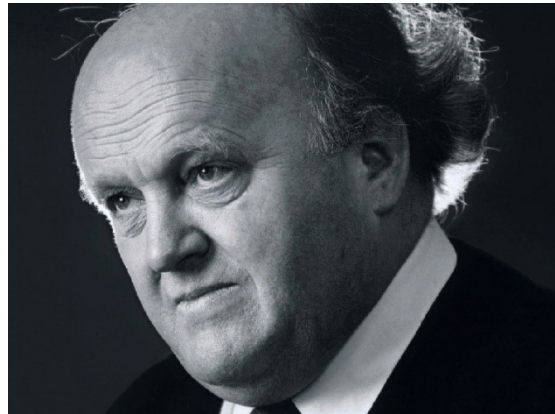
door Johan Maarsingh

Bayreuther Festspiele 1970-1975

In 1970 ging een nieuwe productie van *Der Ring des Nibelungen* in première. Het was de tweede keer dat Wolfgang Wagner de regie voerde in de tetralogie. In alle jaren was de muzikale leiding in handen van Horst Stein (1928-2008).

De geboorteplaats van Stein was Elberfeld, dezelfde plaats waar dirigenten Hans Knappertsbusch en Günter Wand het levenslicht aanschouwden. Stein genoot zijn muzikale opleiding aan de Musikhochschule in Frankfurt en het Conservatorium in Keulen, waar hij orkestdirectie studeerde bij de reeds genoemde Günter Wand. Een gedegen training in het operavak als repetitor gaf Stein een enorm inzicht in een omvangrijk repertoire. Het bracht hem posities aan instellingen als de Hamburgse Staatsopera, de Berlijnse Staatsopera, de Weense Staatsopera, de Salzburger Festspiele en de Bayreuther Festspiele. In Bayreuth is Stein vanaf 1952 een aantal jaren werkzaam als repetitor en werkt hij mee aan de opvoeringen onder leiding van Herbert von Karajan, Keilberth, Knappertsbusch en Clemens Krauss. Inmiddels hebben die live-opnamen uit 1952-1953 een legendarische status. Horst Stein werkte met diverse orkesten intensief samen, zoals met de Bamberger Symphoniker en zelfs met het orkest van de Japanse Omroep.

Met de Wiener Philharmoniker en het Orchestre de la Suisse Romande maakte Stein in de jaren '70 diverse plaatopnamen voor Decca. Live opnamen van menige operavoorstelling is op cd te vinden. Bijvoorbeeld *Capriccio* van Richard Strauss uit Salzburg in 1985, met Anton de Ridder als Monsieur Taupe (Orfeo). Op dat label zijn in de Bayreuth reeks nog geen opnamen onder zijn leiding verschenen, maar hij was wel de dirigent van filmopnamen die in Bayreuth werden gemaakt voor commerciële uitgave van *Parsifal* (opname uit 1981, Regie: Wolfgang Wagner) en ook van *Die Meistersinger von Nürnberg* (opname uit 1984, eveneens in de regie van Wolfgang Wagner).

Horst Stein

Parsifal (1969)

Zijn debuut als dirigent bij de Festspiele maakte Horst Stein in 1969 met *Parsifal*, waar in de tussenliggende jaren de leiding in handen was van Pierre Boulez.

Op YouTube zijn twee opnamen te vinden van een door Stein gedirigeerde *Parsifal*. Een opname heeft een speelduur van ruim vijf uur. Het extra uur komt toe aan een leuke bonus: de tweede akte met een andere Kundry dan die in de complete uitvoering is te beluisteren. In de complete versie horen we Gwyneth Jones, met eenzelfde soort kreten die ze ook een jaar later liet horen in de door DG gemaakte live-registratie onder Pierre Boulez. Als Klingsor was in 1969 Gerd Nienstedt te horen, een prima keuze van Wolfgang Wagner. Stein heeft ongeveer twintig minuten meer nodig dan Boulez. De opname wordt voorafgegaan door een aankondiging van de cast in het eerste bedrijf, vermoedelijk door iemand van de BBC. Helaas is de klank mono en zitten er in het eerste bedrijf een paar technische storingen waardoor het lijkt alsof er een grammofoonplaat als bron heeft gediend. Volgens John Hunt dateert de opname van 6 augustus 1969.

In het laatste uur is de sopraan Ludmila Dvoráková (1923-2015) in haar éénmalige optreden als Kundry horen. Volgens de site van de Bayreuther Festspiele heeft die voorstelling plaatsgehadt op 26 augustus 1969, de laatste van vier voorstellingen.

<https://youtu.be/wn4GTDz58rc>

De opname van die volledige voorstelling blijkt ook op YouTube te staan:

https://youtu.be/eUiTj_UJlrY

***Der Fliegende Holländer* (1969, Everding / Varviso)**

In 1969 enceneerde August Everding (1928-1999) een nieuwe productie van *Der Fliegende Holländer*. Hij was daarmee de eerste regisseur in het Festspielhaus van buiten de familie Wagner sinds Rudolf Otto Hartmann in 1951 en 1952 de regie voerde in *Die Meistersinger*.

De muzikale leiding lag in de handen van Silvio Varviso (1924-2006), afkomstig uit Zwitserland. Hij studeerde orkestdirectie bij Heinz Rogner en Clemens Krauss en werd in 1944 dirigent in Sankt Gallen. Vanaf 1950 was hij werkzaam in Basel.

Daarna was hij regelmatig te gast in Berlijn, de MET in New York, het Glyndebourne festival en in Covent Garden. In Bayreuth dirigeerde hij twee jaar *Der Fliegende Holländer*. In 1971 en 1972 deed hij *Lohengrin* en daarna twee jaren de productie van *Die Meistersinger*. In 1974 werden daarvan grammofoonopnamen gemaakt.

Der Fliegende Holländer werd ook op de plaat vastgelegd. In 1971 dirigeerde Karl Böhm deze opera twee maal in Bayreuth. Jaren daarvoor was het deze opera die de toen kersverse doctor in de rechten in Graz dirigeerde en zo zijn debuut als dirigent maakte om vervolgens niets meer te doen met zijn juridische opleiding.

Silvio Varviso

<https://open.spotify.com/album/3Q8WrbV8QEAmzdpG?si=FpkAL3S1QgieMRQSQoLVBA>

In 1972 ging de *Lohengrin* in een iets uitgebreidere versie dan gebruikelijk in première: de gehele passage na de Gralserzählung tot aan “der Schwan, der Schwan” werd toen wel uitgevoerd. René Kollo was Lohengrin; Hannelore Bode was Elsa en als Ortrud was Ursula Schröder-Feinen te bewonderen. Zij heeft door problemen met haar gezondheid slechts een korte loopbaan gehad en moest noodgedwongen haar zangcarrière opgeven. Gelukkig is haar stem nog te beluisteren in diverse door de radio gemaakte opnamen. Uit Bayreuth blijkt alleen deze *Lohengrin* te bestaan die in stereo te beluisteren is.

https://youtu.be/_ReY89_fm0g

***Tannhäuser* (1972)**

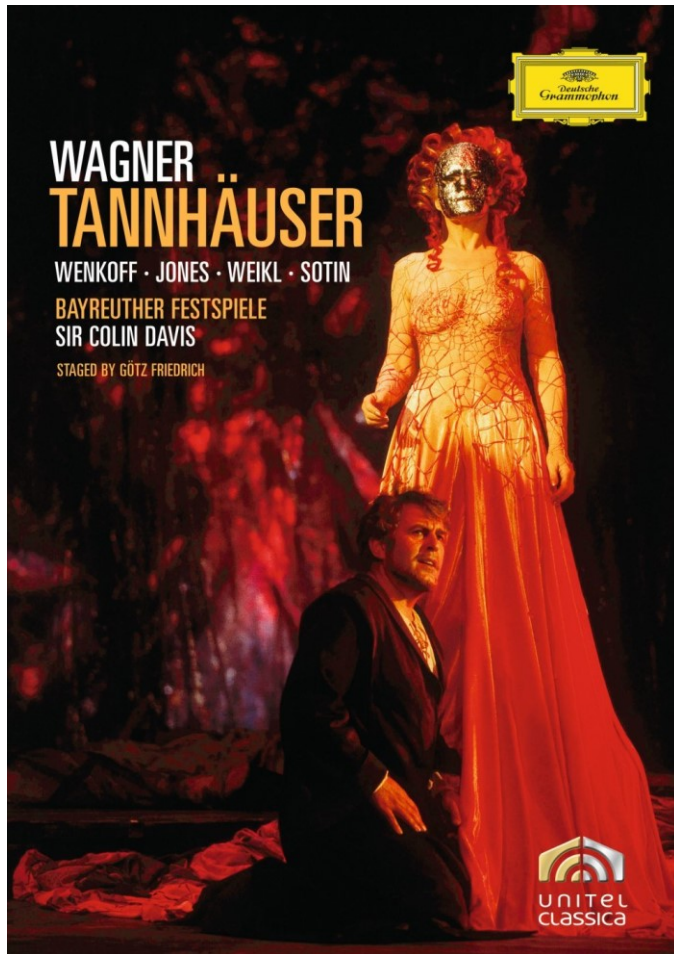
Wolfgang Wagner haalde in 1972 de regisseur Götz Friedrich naar Bayreuth. Dit veroorzaakte een groot schandaal van politieke aard: deze man was werkzaam en woonachtig in de DDR en zo iemand zou niet in Bayreuth mogen optreden. Politiek schandaal of niet: Wolfgang Wagner stond voor zijn keuze en deze regisseur zou in Bayreuth nog een *Lohengrin* (1979) en de *Jahrhundert-Parsifal* (1982) brengen. Deze *Tannhäuser*-productie ging voor het laatst in 1978 en was de eerste die op film werd vastgelegd, in de bioscoop werd vertoond en uiteindelijk op video en dvd werd uitgebracht. Gwenneth Jones zong in al die jaren zowel de rol van Venus als Elisabeth. Het is tot op vandaag de laatste keer geweest dat er in Bayreuth werd gekozen voor de Parijs-Weense versie. Later stond de Dresdener Fassung op het programma.

<https://youtu.be/kl7oUK3sMQo>

Van een voorstelling uit 1972 is ook een opname bewaard gebleven. De geluidskwaliteit is niet super, maar biedt wel de gelegenheid de uitvoering gedirigeerd door Erich

Götz Friedrich

Leinsdorf te beluisteren, met als Tannhäuser de tenor Hugh Beresford. Een jaar later werd Hermann Esser geëngageerd.

<https://youtu.be/wASJY71d7kQ>

Carlos Kleiber

Misschien is het optreden van dirigent Carlos Kleiber in de periode 1974-1976 wel het absolute muzikale hoogtepunt geweest in het Bayreuth van de jaren zeventig. (Het optreden van Pierre Boulez in de Ring komt aan bod in de komende aflevering).

Carlos Kleiber (1930-2004) dirigeerde in 1974 een nieuwe productie van *Tristan und Isolde* in de regie van August Everding. Aanvankelijk stond een nieuwe productie van de *Tristan* gepland voor de Festspiele in 1973, waarbij de muzikale leiding was toebedacht aan de Amerikaan Leonard Bernstein (1918-1990). Hiervan maakte het Algemeen Handelsblad van 27 juli 1970 melding.

In de inmiddels door een fusie ontstane NRC Handelsblad van 17 augustus 1973 schreef muziekredacteur J. Reichenfeld over de Münchener Opernfestspiele, waar

Carlos Kleiber de muzikale leiding had van Strauss' *Der Rosenkavalier*;

“Brandend, heftig en teder klonk het chef d'oeuvre van Strauss onder zijn leiding: met die decadente, capricieuze' vervoering als speciaal „aroma" waarmee tegenwoordig zeer weinigen raad weten. Van de zangers eist hij het uiterste aan concentratie. De nuancering van de karakters voltrekt zich met een volkomen natuurlijk aandoend raffinement.”

De beschrijving van Reichenfeld over Kleibers aanpak van *Der Rosenkavalier* is ook van toepassing op de verklanking van Wagners *Tristan*. Of er voor Carlos Kleiber een grote carrière zou zijn weggelegd werd door Reichenfeld omschreven als ‘een open vraag’. Het eigenzinnige karakter van deze dirigent maakte hem toen al berucht, bijvoorbeeld het op het laatste moment afzeggen van een optreden. Zijn karakter en beperkt repertoire waren in 1973 al bekend. De eerste plaatopname (*Der Freischütz* van Von Weber) moest nog verschijnen...

“Hij schijnt namelijk vanwege de legendarische roem van zijn vader aan een minderwaardigheidscomplex te lijden dat als overcompensatie bij hem onttaardt in een hautain en beledigend optreden, wat nauwelijks iemand verdraagt. [...] De capaciteiten van deze man zijn zo eclatant dat men ondanks alle moeilijkheden die men steeds vreest, hem toch heeft uitgenodigd de volgende zomer in Bayreuth de *Tristan* te dirigeren.”

Kleiber heeft in 1974 en 1975 alle geplande voorstellingen gedirigeerd. In beide jaren werd *Tristan* gezongen door Helge

Carlos Kleiber

Brilioth, de tenor die de Siegfried zingt in de door Herbert von Karajan opgenomen *Götterdämmerung*. Het schijnt dat de Beierse Omroep twee voorstellingen in 1974 heeft moeten opnemen, want de band met de première (25 juli) bleek defect te zijn. De op diverse labels uitgebrachte mono-opname zou een opname zijn van 3 augustus.

<https://youtu.be/tRrEz-oYup8>

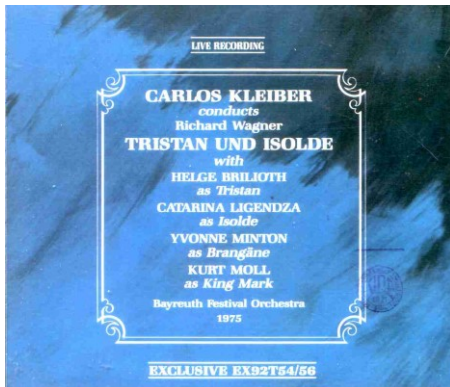
NRC Handelsblad van 3 augustus 1974 brengt een artikel uit Le Monde waarin Jacques Longchamp verslag doet van de *Tristan*-productie, die beneden het niveau van Bayreuth zou zijn. Zelfs onder Carlos Kleibers handen klinkt er afstandelijkheid door.

“Al meteen bij het voorspel geeft dirigent Carlos Kleiber de toon aan. Het is een heldere, doorzichtige toon, met een zeer zuivere beeldende kracht, sterk geaccentueerd, waarbij vooral de Leitmotive goed naar voren komen; een toon die er afwisselende, sprankelende muziek van maakt, maar die niet de grillige innerlijke samenhang bereikt van een Von Karajan, of de hartstochtelijke uitbarstingen van een Böhm, en ook niet leidt tot de indringende vertolking van een Boulez (die deze opera in 1967 in Japan dirigeerde). Kleiber zorgt er voor dat we een zekere afstand nemen van het werk, waardoor we het kunnen bewonderen zonder dat het ons te veel aangrijpt.”

Helge Brilioth en Catarina Legendza

Een live-opname van 26 juli of 4 augustus 1975 is op cd verschenen bij Exclusive. Het geluid is stereo. Helge Brilioth is even zijn tekst kwijt tijdens het liefdesduet met Catarina Legendza. Het orkest

raast in een kolkende stroom voort. Kleiber zet mij in elk geval onder hoogspanning.

In 1976 dirigeerde Kleiber slechts drie van de geplande zes voorstellingen. Gelukkig werd die van 30 juli 1976 opgenomen en uitgezonden. Deze opname is ook in stereo, met Legendza als Isolde en met Spas Wenkoff als Tristan. In al die opnamen horen we Yvonne Minton als Brangäne Kurt Moll zong in de twee eerste jaren de rol van koning Marke. In 1976 was dat Karl Ridderbusch.

De opname van 30 juli 1976 sla ik hoger aan dan de opname die Kleiber maakte met de Staatskapelle Dresden voor de platenindustrie.

De opname is hier te beluisteren.

Akte 1

<https://youtu.be/4-u7aqZNaog>

Akte 2

https://youtu.be/K-g_dOf7JBc

Akte 3

https://youtu.be/_MHrc_SaRFg

Er zijn fragmenten uit een van deze voorstellingen op film vastgelegd. Het zijn donkere schaduwbeelden, alsof je kijkt naar negatieven van foto's, waar alleen Kleiber is te zien. Het is een aaneenschakeling van fragmenten met een speeltijd van bijna drie kwartier. Het geluid is niet best, maar Kleibers wijze van dirigeren is het bekijken waard. Om met Wagner te spreken: 'Ersichtlich gewordene Taten der Musik'.

<https://youtu.be/ZbdSmDmkcIc>

In de volgende aflevering aandacht voor de *Ring* uit de jaren 1976-1980.